

Sørum-Speilet

I dette nummeret:

Sylvi Kielland:
200 år med muntlig
tradering av sangstoff

Per Otto Asak:
Skyssgarder og
gjestgiverier på Frogner

Kristian Lieungh:
Oppvekst på Melvold i
Frogner i
mellomkrigs-tida
Del 43:
Snøbrøyting

**Leif Mathisen: På kryss
og tvers i Sørum (10):
Jutulkleiva og røverkula**

Lyder Løhren:
Olav Skiftun og Blaker-
osten

**Sørum i 1743 (3):
Kornproduksjon og
fruktdyrking**

Bokmeldinger:
Gråsteinen nr.10/2005
Romerike historielags
Årbok XXI - 2005

<http://sorum.historielag.no>

Kjære medlem,

Ved et årsskifte er det naturlig å vende blikket både bakover og framover. Hva fikk vi ut av det året vi har lagt bak oss, og hvilke planer kan vi legge for året som kommer? Det formelle punktet for slike overlegninger i historielaget er årsmøtet, som i år holdes hos Kommandanten på Blaker Skanse torsdag 23. februar klokka 19.00. Innkalling og sakspapirer skal følge dette nummeret av SørumSpeilet.

Fem begivenheter trer mer enn mange andre fram for oss fra 2005: Den lokale markeringen av at det var 100 år siden Norge brøt opp fra personalunionen med Sverige, den andre oppsetningen av Skansespillet og utgivelsen av det andre bindet av Bygdebok for Sørum. 2005 ble også det året vi lanserte to flotte vandrestillinger, ”Den andre verdenskrig 1949-45 i et lokalt perspektiv” og ”Livet på elva. Bingen lenser som arbeidsplass.”

Vi ser ingen tilsvarende store oppgaver i det året vi nå har gått inn i. Kanskje skal vi nettopp benytte 2006 til en konsolidering av organisasjonen, en gjennomgang av våre mange prosjekter, en nyrekruttering av medlemmer og rode-kontakter og gjennomføring av de mange arrangementer og tiltak som er blitt årvisse; rusleturene, St.Hans- og Olsokfeiring på Vølneberg, utgivelsen av SørumSpeilet, videreutvikling av hjemmesidene på nettet og de viktige skoleprosjektene på Vølneberg og vandring langs Glomma. Sørum kommune skal få et kart over stier og kulturminner til bruk for folk flest i 2006, og det gleder vi oss til å være med på å lage. Kanskje kan vi også oppleve realiseringen av en lenge bebudet kulturminneplan.

Det er likevel to områder hvor vi særlig vil satse i året som kommer: Det ene er etableringen av en lenge ønsket slektshistorisk gruppe, som Palmer Huse vil ta ansvar for, og en økt aktivitet rundt Slora Mølle, som Dag Winding-Sørensen har sagt seg villig til å gå løs på å få til.

Vi kommer også til å arrangere åpne møter i samarbeid med andre lag og foreninger i Sørum. Allerede torsdag 30. mars inviterer Sørum Folkeakademi i samarbeid med historielaget til Fortellerkveld på Valstad Café. Beathe Frostad fra Fortellerhuset og vår egen Åsmund Huser vil bidra til et hyggelig arrangement.

Artikler nr. 1 – 2006 – 12. årgang

200 år med muntlig tradering av sangstoff i samme familie

Store deler av sommeren 1994 tilbrakte jeg med notepapir, kassettspiller og hode-telefoner på en forblåst holme i ytre Oslofjord. Grunnen til dette var arbeidet med å skrive av sanger som bl.a. Erland Aasgaard fra Sørumsund hadde sunget inn for Olav Sæta i 1981. Disse sangene var ikke notert ned tidligere, og det ble min oppgave å skrive ned både tekst og melodi etter lydbandopptaket. Sammen med sanger fra mange andre romeriksinformanter ble Erland Aasgaards sanger bakgrunns-materiale for min hovedoppgave i musikk ved Universitetet i Oslo.

Under arbeidet med hovedoppgaven ble jeg klar over at det må ha vært en sterk sangtradisjon i familien Aasgaard fra Sørumsund, og at de måtte ha hatt en særlig evne til å holde denne sangtradisjonen levende og føre den videre. Gjennom muntlig over-levering har salmer, sanger og visestubber blitt ført videre fra generasjon til generasjon i lang tid. Den eldste informanten vi vet noe helt sikkert om er Engebrekt Gudmundsen Aasgaard, som var født i 1786.

En del av en større folkemusikktradisjon

Langt tilbake i tiden har Romerike vært en del av en rik folkemusikktradisjon. Deler av denne tradisjonen kan vi finne igjen gjennom innsamlinger som ble gjort i forrige århundre, men dessverre kom forskerne sent i gang med arbeidet på Romerike, slik at eksemplene på dette eldste stoffet ikke er så mange. Denne mangelen kan også skyldes at flatbygdene på Romerike i kraft av sin beliggenhet ”midt i trafikken” har vært utsatt for kulturelle omskiftninger og påvirkninger av andre musikalske strømninger på et tidlig tidspunkt, slik at distriktet har mistet det spesielle miljøet som folkemusikken og folkediktningen må ha for å trives. Utviklingen har gått fort, og tradisjonen har fått problemer med å overleve.

En annen ting som også kan ha spilt inn, er at de første innsamlerne gjennom sin

noe selektive metode kan ha gjort folk oppmerksomme på at Romerike ikke hadde noe videre å by på av folkemusikk med definert kvalitetsstempel. Dermed har folk sluttet å bry seg om sine egne hjemlige folkemusikktradisjoner, og ukritisk kastet seg over alt som var nytt. Selv om dette høres noe dystert ut, og føyer seg inn i mytene om Romerike som et sted uten egen folkemusikktradisjon, er det interessant å se på hvordan et musikkstoff – i dette tilfelle et utvalg sanger – har klart å holde seg levende og blitt tradert i samme romeriks-familie gjennom flere generasjoner.

Aasgaard-familien som sanginformanter

Hva var så navnene på sanginformantene i Aasgaard-familien, hvem besøkte dem i Sørumsund og skrev opp sanger, og hvilke sanger er det som har holdt seg levende frem til i dag?

Den første innsamleren som kom var L.M. Lindeman. Han besøkte Sørumsund i 1870-årene og fikk da høre at den unge Karoline Aasgaard (senere gift Thorbjørnsrud) var en god kilde. Hun hadde sanger etter både sin far og mor og morfar.

I 1933 kom O.M. Sandvik. Da var Karoline en gammel dame, men hukommelsen har det ikke vært noe i veien med.

I 1981 kom som tidligere nevnt Olav Sæta. Han og Carl Johan Johansen var engasjert av Akershus fylke til å samle inn folkemusikk fra Romerike. Også Olav Sæta havnet hos Aasgaard-familien på Sørumsund, der Karolines sønn Erland Aasgaard (1898-1991) kunne synge sanger i tradisjon etter sin mor og far og flere i slekten med.

Religiøse folketoner

Av Karoline (1852-1942) skrev Lindeman opp en religiøs folketone ”Op! – Våg og bed”. Karoline hadde lært denne salmen av sin far Ole Amundsen Aasgaard (1813-1886). Han var en god sanger og en fin sanglig støtte for de omreisende predikantene som kom til Sørumsund i 1860-årene. Det fortelles at Ole Aasgaard helst likte å synge salmene sine hjemme om

kvelden mens kvinnene i huset satt med håndarbeid. Vi kan jo tenke oss hvilket aktivum det var for en familie å ha en eller flere personer som kunne korte de lange kveldene med sang eller fortelling. Ole Aasgaard har sikkert vært en slik ressursperson, og han har lært bort mange sanger til barna sine, bl.a. til døtrene Karoline og Marie som vi finner igjen som senere kilder.

Karoline har også som nevnt vært sanginformant for O.M. Sandvik, og har da sunget flere religiøse folketoner som hun med stor sannsynlighet kan ha lært av sin far. Sandvik har notert opp "Herre Jesus Christ! Min Frelser du est", "Hos Gud er idel Glæde", "Jesus Christ! Dig takke vi", "Jesus din søte forening å smake" og "Vær trøstig, mit Hjerte". Melodiene til disse salmene er dels varianter av mer kjente koralmelodier. Sandvik nevner særlig melodien til "Jesus Christ! Dig takke vi" som han mener er mye mer levende enn den før-reformatoriske "temmelig ensformige og vanskelige melodi" som han sier.

Denne melodien har Karoline lært av sin mor Karen Gurine Engebretsdatter født 1818. Hun hadde lært salmen av sin far, Engebrekt Gudmundsen Aasgaard født 1786, som i mange år var prestens medhjelper og forsanger i kirken.

"Den fromme Helena" og andre sanger

Av moren har både Karoline og søsteren Marie lært ikke bare religiøse folketoner, men også en rekke barnesanger. Her er "Lakker på mo'n sier kua" spesielt interessant, fordi den har blitt tradert i uendret form fra midten av forrige århundre frem til jeg skrev av sangen etter lydbåndet hvor Erland Aasgaard i 1981 synger og forteller fra sin barndom.

En annen interessant vise som Erland sang er "Den fromme Helena". Denne sangen har Lindeman skrevet opp etter en annen Sørums-informant, nemlig Ole Andersen Mærli. Da Sandvik besøkte familien Aasgaard i 1933, skrev han opp samme vise etter Karoline, som hadde lært den av sin mor. Karolines mor og far var

samtidige med Ole Andersen Mærli. Denne sangen må ha vært svært populær i Sørum i det forrige århundre og vært kjent i flere familier.

Erland Aasgaard sier han lærte den av tanten, altså Karolines søster Marie, og Erlands sønn Anders Aasgaard sier at han godt kan huske at faren var spesielt glad i denne sangen.

En annen interessant vise i familietradisjonen er "Statt op, Spillevinka". O.M. Sandvik skrev den opp etter Karolines søster Marie, som hadde den etter moren. Teksten er slik:

*Statt op, Spillevinka
og mjølke di ku!
Di ku står på båsen,
mi ku går i åsen,
du sover ennu, fantemerra!*

Sangen henspiller på budeias arbeid på setra. For å kunne utnytte beitene maksimalt, gjaldt det å stå tidlig opp og få dyrene ut i marka. Helst skulle en legge seg tidlig og holde en døgnrytme som buskapen var vant til. Men dagen strakk ikke alltid til for alle gjøremålene på setra, budeiene kom for seint i seng og forsov seg om morgenen.

Det har nok ikke vært uvanlig at budeiene i stølsgrendene holdt øye med hverandre og vekket hverandre med såkalte vekkersanger. Det var en skam å forsove seg for dem som passet dyrene. Det kan ha vært en viss konkurranse budeiene imellom om å komme tidligst i gang om morgenen for å kunne triumfere over de andre, og vekkersangene har vært det lydlige beviset på dette. "Spillevinka" er en variant av en slik vekker-sang: Budeia har vært på dans, kommet tilbake til setra utpå morgenkvisten og har forsovet seg til morgenstellet.

I denne sangen er det huldra som vekker budeia. De underjordiske representerer her en slags overnaturlige voktere og autoriteter i forhold til arbeidsordningen på setra. De tilsværer angsten og den vonde samvittigheten som måtte gripe budeiene ved tanken på et mulig brudd mot denne. Slik har disse sangene hatt

en pedagogisk funksjon i tillegg til en vekker-funksjon.

Som eksempel på den rike sang-tradisjonen i Aasgaardfamilien tar jeg med mine nedtegnelser av "Lakke på Mo'n" og "Den fromme Helena". På lydbåndet synger Erland Aasgaard bare det første verset på denne sangen. Resten av versene fant jeg i en versjon fra Telemark, noe som viser at den fromme Helena må ha vært en populær dame!

Sylvi Kielland

Trykket i Skytilen nr. 3 - 1997

Den fromme Helena

*Den fromme Helena i måneskinnet satt
og skuet de himmelske stjerner.
De sorgfulle tanker i hjertet hun har,
frempressede tårer på kinden så klar.
Det glitrer som rullande perler.*

*I blødende toner, med sitrende brøst
hun stemte sin Hals til at sjunge.
Fra Himlen hun venter sin eneste trøst,
til hvilken hun sukket med haabefuld røst,
og klager sin Skjænbe på Jorden.*

*Min moder i graven er gjemt hendes ben.
Min fader paa havbunden hviler.
Og den som rakte mig haand som min ven
er falden i krigen mens jeg er igjen
forbrændt udav sorgildens luer.*

*Hva Verden mig skjænker er bittert og surt,
forhaanelsens modgang og plager.
Og alt hvad jeg hører, alt hvad jeg faar
spurgt
er trætte og stolthed og alskens utugt,
Bedragernes skjændige laster.*

*Derfor du o Herre! forkort mine aar,
men verdige du mig til din naade.
Og skjul mine synder i frelserens saar.
Thi bring mig en hilsen som Peder han faar.
og kvindene som kom fra graven.*

*Før bønnen blev endt en stjernelys glans
omstraalet den fromme Helena.
Og midt udi glansen en skygge der var*

*som faderens fuldkomne billede bar
og hører du verdige datter:*

*Jeg takker dig først for du lød mine raad,
og holdt dig til Gud og til dyden.
Og se jeg forkynder et glædelig bud
den bøn som du bad er opstigen til Gud
dit navn er i livsens bog skrevet.*

*Først vil jeg fortælle hvordan det gikk til,
den tid da jeg sank udi havet.
Saa snart som min aand av mit legem for du
den visste den vei som var dannet av Gud,
og jeg stod for himmelens porte.*

*Saa blev jeg indledet av kone og søn
og ledte mig hver paa sin side.
Kom kjære fader og arv nu den løn,
som Gud av naade gir menneskets børn
der lever i guds frygt paa jorden.*

*Nu stemmen ophørte og synet forsvandt,
med det svandt og Helenas sorg.
Av inderste hjerte hun takkede Gud,
thi sødt hun erindret sin salighets bud
som faderen hende forkyndte.*

*Som salig hun leved sin øvrige tid
og alltid var glad udi Herren.
Mod alle hun viste sig venlig og blid
og raadete enhver til at bede med flid
til Gud som kan skjæbnen forandre.*

*Lig denne Helena, min datter og søn,
og hold dig til Gud og til dyen.
De Himmelske glæder de blir da din løn,
ogsaa maa vi bede den kjære Guds søn:
Leg til vore Bønner dit Amen.*

Det første verset er nedtegnet etter Erland Aasgaard i Sørum. De øvrige versene er hentet fra boka "Ei vise vil eg kveda" av H.K. Buen, A.B. Garnås og D.G. Myhren.

På historielagets nettsider kan du høre Erland Aasgaard synge de sangene som her er nevnt og enda noen flere.

Red.

Skyssgarder og gjestgiverier på Frogner i Sørum

Skriftlige kilder om skyssgarder langs den gamle "allmannvegen" til Trondheim har vi langt tilbake i tida. I lensregnskapet fra 1647 får vi vite at Even Mo på Frogner får slippe med halv skatt fordi han må ordne skyssplikten hos bøndene i Frogner. Det var på Mo bøndene skulle møte fram for å skyss "folk i Kongens tjeneste" fra Mo og til neste skysstasjon. Even hadde også plikt til å holde ekstra hest på garden, og dette var jo en ekstra utgift for bonden. Mo gard lå sentralt til på Frogner, og den gamle "allmannvegen" gikk like innom tunet på garden.

Det var på hele 1600-tallet to brukere på Mo, men det var Even som stod omtalt som skyss-skaffer. Even var bruker på Mo fra 1599 til 1655, men vi veit ikke om han var skyss-skaffer i hele denne perioden.

Mange kan føre slekta si tilbake til Even H. (Halvorsen?) Mo. I manntallet fra 1664 omtales bonden Kristoffer Evensen 27 år som skyss-skaffer. På garden bor også en Halvor Evensen, 40 år og blind.

Skyssgarden flyttes til Hval

I 1671 var skyss-stasjonen flyttet til Hval. Hval er også omtalt som postgard. Hval lå også sentralt på Frogner. Her var det gamle vegskillet mellom "allmannvegen" og vegen til Sørum. Vi veit ikke hvorfor skyss-stasjonen ble flyttet, men bonden som stod for postombæring og skyssvirksomheten på Hval het Amund Kristoffersen.

Amund var ofte lagrettemann og flere ting ble lagt til Hval gard. Bonden på Hval fikk en høy status i bygdesamfunnet. Som bøndene på Mo, var også Amund leilending på garden sin. I 1684 kjøper Amund sin egen gard til en skyld på 1,5 skpd av eieren, assessor Simensen. Men bonden må straks sette i pant eiendommen til selgeren.

Amunds svigersønn, Halvor Kristoffersen Mo, overtar Hval i 1695. Han kjøper bare 0,5 skpd i garden, blir bare eier av 1/3 av garden, og slipper da å pantsette

den. Halvor overtar også jobbene som postbonde og skyss-skaffer. Med denne jobben følger det nå visse goder. Halvor er den eneste bonden på Frogner som har lov til å selge brennevin til de reisende.

Fra byrde til god næringsinntekt

I 1706 har vi fått høre at presten i Sørum klager på ulovlig brennevinssalg ved "allmannvegen". Det var husmennene som mest dreiv på med dette. I følge skoskatten 1711 er Halvor og ei kone som kalles Anne Post folk som har rett til å skjenke brennevin.

Hval fungerte nå som et gjestgiveri. Skyss-skaffer-virksomheten hadde gått tilbake til Mo. Her drev Halvors bror Even Kristoffersen Mo. Det kan jo se ut som om Halvor beholdt de jobbene som gav mest penger i kassa, mens Even tok over jobben som var mest slitsom. Halvor døde velstående (skifte 1743), mens Even tenkte mer langsiktig. Mo ble skyss-skaffergarden på Frogner i nesten 150 år.

Da Even døde i 1727 ble enka attgift med Hagen Jakobsen Børke. Det ble Hagen som overtok skyss-skaffer-virksomheten. På denne tiden økte trafikken betydelig. I 1740 blir Hagen omtalt som gjestgiver og skyss-skaffer. Det er tydelig at nå gir virksomheten penger i kassa, for i stedet for å slippe med halv skatt, som Even gjorde på 1600-tallet, blir nå denne virksomheten skattlagt. Skifte etter Hagen Jakobsen Mo i 1753 er et rikholdig skifte. (Trykket i Norske Bygder, bd. III, Romerike 2. delbind, side 105.)

Begge Mo-gardene blir skyssgard

Hagen Mo blir etterfulgt av en ny Even, født 1730, en sønnesønn av den forrige Even Mo, og den tredje Even som drev med skyss-skaffer-jobben på Mo. I 1789 får vi en oversikt over hvor mye gjestgiver-virksomheten betyr. Even Kristoffersen betaler 5 rdl. i skatt for inntekten av garden og 1 rdl. for gjestgivervirksomheten.

Bonden på den andre Mo-garden har også for lengst startet med det samme (fra ca. 1750). I 1789 heter han Paul Olsen Mo. Han betaler 3 rdl. for inntekten av garden og

1 rdl. i skatt for gjestgivervirksomheten. Som gjestgiveri var nå begge Mo-gardene likeverdige. Paul Olsen Mo var en velstående mann. Skifte etter ham i 1797 viser at boet hadde en inntekt på 947 rdl. med hele 398 rdl. i løvsøre. Det er i denne forbindelse verd å merke seg at normalinntekten for bøndene på Frogner var knapt 200 rdl. Naboen Even Kristoffersen Mo var ikke så velstående. Skifte etter ham i 1794 viser at boet hadde en inntekt på 235 rdl. netto.

Utover 1800-tallet ble gjestgivervirksomheten svært varierende. Han som dreiv lengst, var Even Mos svigersønn, Ole Finnsen Leirud, som overtok bruken av den ene Mo-garden. På den andre Mo-garden var det Pauls svigersønner som i tur og orden overtok gjestgivervirksomheten, men med vekslende hell.

Norges mest trafikkerte skysskifte?

Det spørsmålet reiser Bjarne Rogan i Akerhus imellom nr. 3, 1987. Han skriver videre om dette: ”Vi har bevart skyssdagbøker fra alle skiftene på den sterkt beferdede trondhjemske hovedvei gjennom Akershus i 1820-årene (Minne, Råholt, Mo, Skrimstad, Grorud). Aller størst ser trafikken ut til å ha vært på Mo i Frogner, Sørumsund, der denne veien falt sammen med hovedveien Christiania – Stockholm. De samvittighetsfullt førte dagbøkene viser en gjennomsnittstrafikk på 2.700 hester årlig i midten av 1820-årene.

I bøkene fra Mo og naboskiftene kan vi følge utviklingen i trafikk og reiselivsmønsteret. Veitrafikken på Østlandet var nettopp i denne perioden i ferd med å gå over fra dominans i vintertrafikk til dominans i sommertrafikk. Dette hadde sammenheng med utbyggingen av kjøreveier og økningen av hjul-kjøretøyer. Overgangen fra slede til kjerre kan faktisk studeres i detalj.”

Videre skriver Rogan om Mo: ”Skyss-bøndene under Mo hadde nok å gjøre hele året. I 1820-årene var det lagt 80 bønder til dette laget. I Akershus var skyssplikten oftest spesifisert i forhold til

det antallet hester garden kunne fø, istedenfor etter skylda, som var vanlig andre steder. Disse 80 brukerne sto oppført med 124 hester. En gjennomsnittsgardbruker under Mo, med skyssplikt etter 1,5 hest, måtte følgelig skyssse 33 til 34 dager i året. Dette var gjennomsnittet. Folk med små bruk hadde mindre skyssbyrde, og de med store bruk, som for eksempel nabogarden Gran, hadde det dobbelte og vel så det.”

Alle bøndene på Mo var fremdeles leilendinger. I hele denne perioden hadde Mo vært kirkegods. I virkeligheten hadde bøndene et stort sjølstyre på sine gardar. Først i 1843 kjøpte Ole Finnsen sin egen gard. Da var han nærmere 80 år, og hadde vel tenkt å selge garden til sin sønn Lars Olsen. Da Ole var død i 1852, solgte sønnen Lars hele garden og flyttet fra bygda. Gjestgivervirksomheten på Mo hadde i mellomtiden gått meget tilbake.

Nye næringer og nye idéer

En av hovedgrunnene var at Trondheimsveien i 1808 ble lagt om, og gikk nå over Berger. I 1811 ble det gitt en kongelig bevilling til et skjenkested på Haug under garden Sorknes i Sørumsund (se kartet). Stedets nye eier var gjestgiver Peder Andersen fra Skreia på Toten. Han kalte stedet for Minde, og gikk ofte under navnet Peder Minde. Han var gift med enke Marthe Hansdatter fra Christiania. Fra et tidligere ekteskap hadde hun sønnen Jens Hansen.

Minde-Haug tok nå over mye av trafikken langs Trondheimsveien. Haug omtales i 1830-åra som skysstasjon på veien mellom Skedsmo og Kløfta. Peder og Marthe drev gjestgiveriet sammen til Peders død i 1832, deretter står Marthe aleine som gjestgiver. Familien økte nok sin velstand, for de kjøpte opp flere gardar i Sørumsund. De hadde kjøpt gardene Vest-Bingen og Lunder i Sørumsund. Siden kjøpte sønnen Jens Hansen Minde gardene Størsrud og Sorknes i Sørumsund. Han eide også en stund en part i Enger i Skedsmo. Driften av Minde-Haug så ut til å gå bra til 1854, da jernbanen kom til Frogner. Da døde gjestgivervirksomheten mer eller mindre ut.

For å illustrere virksomheten kan en studere brennevinsavgiften i 1838 på de fire privilegerte gjestgiverne i Sørum. På toppen finner vi ”Herberginne” Marthe Hansen, Haug: 600 potter med en avgift på 20 spd. Nr. 2 er Ole Olsen Mo: 350 potter med en avgift på 11 spd. 3 mark. Nr. 3 er Ole Finnsen Mo: 250 potter med en avgift på 8 spd. 2 mark. Eneste gjestgiver i hovedsognet er nr. 4: Hans Olsen Nordli: 200 potter med en avgift på 6 spd. 3 mark. Om mengden av antall potter gir et riktig bilde av alkoholkonsumet i 1838 skal være uvisst, men 1 pott er ca. 1 liter.

I 1845 ble skysstasjonen flyttet tilbake til Mo. Dette ble avgjort etter et vedtak i kommunestyret i Sørum. Bøndene på Mo hadde ønsket å beholde skyssordningen på Mo, og hadde hevdet at det var en gammel tradisjon at dette lå til denne garden. Men skyssvirksomheten på Mo ble etter et par år nedlagt og overført til Nordre Frogner. Bonden på Nordre Frogner mente han tjente for lite på denne virksomheten, og i 1854 overlot han jobben til naboen, Gunerius Olsen på Søndre Frogner. Gunerius drev også med landhandel. Han hadde tjent en del penger på anleggsvirksomheten ved jernbanen. Men i 1885 ble igjen skyssstasjonen skilt fra landhandleriet. Nå var det naboen Anders Dagfinnsen på Hvalsødegarden som overtok som stasjonsholder. Skysstasjonen var knytta til denne garden helt til 1920-åra, da Ole Hertenberg Bjerke bodde på denne garden. Han er stifteren av Bjerkes rutebilselskap, og den mannen i Sørum som overførte skyssvirksomheten fra hestekraft til motorisert kraft. Bjerkes rutebilselskap ble seinere fusjonert med Romerikes bilruter. Det går altså en rød tråd helt fra Even skysskaffer på Mo fram til dagens rutebiler på Romerike.

Per Otto Asak

Trykket i Skytilen nr. 4 – 1995. Gjengitt med forfatterens tillatelse.

Oppvekst på Melvold i Frogner i mellomkrigstida

Del 43: Snøbrøyting

I min oppvekst var det ofte snørike vintre, og snøen kunne skape store problemer. Den gang fantes det ikke traktorer med snøfresere eller annet moderne og lettvent brøyteutstyr.

Til brøyting av hovedveiene begynte det å bli vanlig at det ble montert snøploger på veivesenets lastebiler. Det var jo et stort framskritt og en veldig forbedring i forhold til de gamle, tunge snøplogene som ble brukt tidligere, og som det måtte fire eller seks hester til å dra. På bygdeveiene ble disse snøplogene brukt enda i lengre tid. Den gang var det så vidt jeg kjenner til heller ingen private veier som ble brøytet av kommunen slik som det har vært vanlig i den senere tid.

Det var mange som hadde lange gårdsveier. Noen av dem laget seg en enkel treplog for en hest til å brøyte med, men det var som oftest ikke rare greiene.

Disse plogene var uten både styremuligheter og ”vinger” til å få snøen godt på si og de slang og gikk i sikksakk bortover. Etter hvert som det ble mer snø, gikk de også stadig høyere over veibanen og i snørike vintre endte det gjerne med at de bare måtte gi seg med hele kjøringen. Så var det bare å begynne ”å kjøre oppå” som det het. Det vil si at det bare var å kjøre uten noen form for brøyting, men bare å måke unna de største snødrivene for hånd.

Den gang ble jo all gjødsla kjørt ut på vinterføre. Noen vintre kunne det være i minste laget med snø for den kjøringen, mens det andre vintre kunne være motsatt. Da måtte en prøve å brøyte fra gjødselkjelleren og bortover jordene der gjødsla skulle legges i hauger. Noen ganger kunne det være så mye snø at det ikke nyttet å bruke snøplog, og da var det bare å ta fatt med snøskuffene og måke veier bortover jordene. Når veiene var måket, kunne det sette inn med snøføyke så veiene blåste fulle, og så måtte det hele måkes om igjen. Det var mye arbeide og et forferdelig slit.

Noe av det samme kunne også forekomme når det gjaldt skogskjøring.

Biler var det lite av og de kom jo ikke fram på gjensnødde veier. I dag er det en betingelse at det er ordentlig bilvei til de fleste gårder hele året og i hvert fall der de har melkebilen på gården flere ganger i uka.

Da jeg var smågutt, hadde vi bare en enkel liten snøplog til å brøyte på gårds-plassen og i alléen. Enkelte vintre, når det ikke var særlig mye snø, kunne det gå ganske bra med brøytingen, men i snørike vintre hendte det nok at vi måtte ”kjøre oppå” en tid. Var det mye vind og snøføyke, hendte det nok ganske ofte at alléen kunne fyke igjen. Da kunne det være nødvendig å håndmåke en vanskelig strekning. Selv om den vesle snøplogen ble kjørt på gårds-plassen, ble det ganske mye håndmåking der likevel inn til diverse innganger og dører, og jevning på noen store snøkanter her og der.

I midten av 1930-åra syntes far at dette var for dårlig å brøyte med. Han fikk da en snekker til å lage treverket til en ganske stor og solid snøplog med styreslede og ”vinger”. Smeden beslo den med de nødvendige jern og beslag, og den ble ganske tung. Det var absolutt nødvendig å ha to kraftige hester til å dra den, og med snøplogen gikk det bra å holde alléen åpen hver vinter. For det aller meste også for bilkjøring.

Nå er snøplogen for lenge siden råtnet opp og alle beslag og alt jern er gått til skraphandelen. Traktor og snøfreser har for lenge siden overtatt, og det vil igjen si at det aldri er noe problem lenger å holde veien åpen.

Som på de fleste andre områder er det også her blitt store forandringer og forbedringer, og alt er blitt mye lettere.

Kristian Lieungh

Vi er nå over halvveis i Kristian Lieunghs store artikkelserie om sin oppvekst på Frogner. Temaene for de neste artiklene i år blir ”Sadelmakeren”, ”Engejordet”, ”Tyttebær på Heshagajordet!”, ”Frogner Vannverk” og ”På ski”.

Red.

På kryss og tvers i Sørums (10)

I åras løp har historielaget arrangert mange rusleturer til forskjellige kulturhistoriske steder i bygda. Guide på svært mange av turene har vært Leif Mathisen. I nummer 4/2004 av Sørums-Speilet startet vi en artikkelserie der Leif Mathisen presenterer noen av disse turene. Tanken er naturligvis at lesingen kan friste til å oppsøke stedene med familie og venner også uten guide fra historielaget. Denne gang viser vi veien til

Jutulkleiva og Røverkula

Følger du skogsvegen fra trafostasjonen ved Ausen til Tretjernet, vil du ovenfor Ulvemyra til høyre for vegen – noen meter inn – finne Jutulkleiva. Du må ta deg fram forbi noen svære kampesteiner for å komme inntil fjellveggen. Jutulkleiva er antakelig ei halv jettegryte, og de svære kampesteinene som ligger foran, er antakelig den andre halvparten av jettegryta.

Jettegryter er gryter eller sylindrerformede uthulninger i fast fjell, dannet ved at hvirvelstrømmer i elver har satt steiner i bevegelse med det resultat at disse har svarvet ut grytene. Mange jettegryter finnes utenfor nåværende elver, og er dannet av smeltevannsstrømmer i istiden. Jettegryta i Ausenfjellet er nok dannet i istiden, og er seinere blitt sprengt i stykker av frost og is så bare halvparten står igjen.

Den halve gryta kan minne om ”ryggtavla” til en kjempestor jutul som har klemt ryggen mot fjellveggen når han har tatt i. Det går et sagn om jutulen i Ausenfjellet. Denne jutulen, heter det, hadde gravlagt kjerringa si på jordet nedafor Ausen, og en dag ville han kaste en stein på grava hennes. ”Han hadde ti’n ti hosebanne og slengte’n iverg, men den rakk itte fram og stein ble liggende nere på aker’n.” Folk på gardene var redde for denne steinen, og likte i hvert fall ikke å gå der ned etter at sola hadde gått ned.

Karl Ausen, som fortalte sagnet til Reidar Th. Christiansen, som har skrevet ”I manns minne” i Sørums bygdebok, fortalte

også at han og en annen gutt hadde fått tak i et minebor og gav seg til å minere vekk steinen. Folk som så på guttene, så at steinen sprakk, men det rare var at det ikke smalt i den. Men da de delte opp steinen, da smalt det. Mor til Ola Frogner, som var født på denne garden, mintes vel at folk var redd steinen. ”At dere torde gjøre detta, gutter,” sa hun da hun hørte at de hadde sprengt steinen.

Røverkula

Den samme Karl Ausen fortalte også om Røverkula, som ligger i en bratt fjellvegg øst for Jutulkleiva. Der holdt det til et par røvere, farlige folk og forbrytere, som tok dyr som gikk på hamn der og slaktet for å få seg mat. Det er sikkert at det hadde holdt til folk i hula, sa Karl Ausen, for når han var smågutt, og begynte å ferdes i traktene, var han en gang i Røverkula. Han fant da både bein av dyr og kull etter varme. Beina var han med på å kaste ut. Det var svære bein, sa han, antakelig lårbein og sidebein av store dyr. De ble kastet i en haug, og ble etter hvert borte.

Disse røverne ble oppdaget og fanget til slutt. Varmen hadde gått ut for dem i Røverkula, og en av dem måtte gå til Brannerud for å låne varme. Han hadde bundet ei fille rundt enden av en kjepp. Da han kom inn på kjøkkenet på garden, gikk han til peisen og stakk kjeppen inn i varmen så det tok fyr i fillene. Deretter forsvant han, men folkene på garden gjorde seg sine tanker om denne karen, og da det var nysnø, fulgte de spora. Røveren hadde tatt på seg skoa bakvendt for å villede dem, men de fant røverne i hula og fikk gjort ende på dem.

Hula går langt innover, og er så trang at en må krype. Folk mente dette ikke var ei naturlig hule, men laget av folk. Det skulle være en de kalte sølvsmiden i Brannerud som hadde ei sølvvåre oppi der, og fikk sølvet sitt derfra. En skal kunne se denne sølvvåra i fjellveggen fra sørenden av Tretjernet. Slike sølvvårer er det mange sagn om fra hele landet. Det er trolig folks drøm om penger

og rikdom som er årsaken til historiene.

Leif Mathisen

Olav Skiftun og Blaker-osten

Under vignettene ”På Sporet” intervjuet Lyder Løren utflyttere fra Indre Akershus-området, og under vignetten ”Tabberulling” ble folk utfordret til å fortelle om sin største tabbe. Noen av disse småstubbene, presentert i Indre Akershus Blad i perioden 1983 til 1989, ble samlet mellom to permer av Lokalhistorisk Forlag i 1989. Vi presenterer nå noen av dem her i Sørumspeilet.

- Du holder deg godt, Olav Skiftun. Kan jeg spørre om alderen? – Jo, jeg går i mitt 84. år. Hvis du mener noe med det du sier, Lyder L., at jeg holder meg godt, så skal jeg forsøke å gi deg noe av grunnene til det: Jeg er født på Hemmingstad gård i Skåre kommune (fra 1958 innlemmet i Haugesund by). – Der var det sildelukt og pålandsvind i massevis, også har jeg for en stor del levd på ost og mjølkemat. Etter at jeg ble pensjonist for 17 år siden har jeg gått lange turer hver dag. Rypejakt deltar jeg i hver høst, og sist men ikke minst steller min kone, Magnhild, like godt med meg som hun gjør med alle blomstene sine.

- Dette var virkelig hyggelig å høre og her har du allerede gitt meg flere tips om hva vi kan småprate om et par timers tid, hvis jeg får lov å bli så lenge?

- Ja, Magnhild mente at det var til i går du hadde meldt din ankomst, så når du er sent ute må du bare bli så lenge du har lyst.

Jeg hadde en lykkelig oppvekst sammen med mine syv søsken. Fire jenter og like mange av oss gutta. Da folkeskolen var unnagjort, var jeg borte i et noe eiendommelig skolesystem. Jeg begynte på middelskolen, som det het den gangen. Der gikk jeg to år i første middel, men det var ikke fordi jeg strøk etter første året. Dette blir for innviklet å forklare, men det hadde noe med at jeg bodde i utkanten av byen og med overflytting dit inn som 15-åring. Handelsskole ble det, og etter at jeg hadde lært å plassere an og pr. på de riktige

stedene, søkte jeg opptakelse ved Statens Meieriskole i Levanger. Utdannelsen der tok tre år, og det var i 1926 jeg tok eksamen og returnerte til Rogaland. På de tider var det dårlig stell med ledige jobber for det yrket jeg hadde valgt, men også ellers!

Etter noen måneder var jeg heldig og fikk ansettelse ved Melkeforsyningen i Oslo. Der var jeg i halvannet år, og som 25-åring fikk jeg tilbud om bestyrerjobben ved Blaker Meieri, og tiltrådte første januar 1929.

Før vi prater mer om Blaker, hvor jeg ganske snart kunne føle at jeg "slo rot" blant nye, kjære sambygdinger, skal jeg forsøke å trekke fram ting fra gammelt av med en viss tilknytning til yrket mitt.

Så sent som i 1840 hadde jordbruket her i landet noe av middelalderen over seg. Norge var et av de land hvor naturalhusholdningene holdt seg lenge. Avstandene var lange og vanskelige og kommunikasjonene tilsvarende dårlige.

Første andelsmeieriet ble opprettet i Rausjødalen i 1855. Før den tiden fantes det bare såkalte herregårdsmeierier på noen store gårder.

Melken spilte liten rolle i husholdningene helt fram til 1850, særlig i byene. Tynnøl var vanlig både til drikke og brødbakst. Av surmelk ble det pultost og gammeløst.

Separatoren er i melkesammenheng en ganske ny oppfinnelse, får en si. Den første kom hit til landet i 1881. Den hadde kapasitet på 150 ltr./time. I 1890 kom det et vidunder med skåler og med kapasitet 300 ltr./time. I dag kjøres det igjennom 30.000 liter pr. time i de største separatorene.

I tiden 1930 til -40 skjedde det mye innen meieridriften. Vitenskapen/nytenkningen ga oss etter hvert mer mekanisk verktøy, og fine, gode kjøle-systemer ble montert. Vi slapp å slite med isblokker fra sagflisbinga.

Fram til 1930 var osteproduksjonen i Norge nærmest et manuelt håndverk. Men det ble allikevel produsert en hel del ost av høy kvalitet.

Her ved meieriet ble bøndene, som hadde styringa med meg, og jeg enige om å produsere syv osteslag og sende til utstilling i Trondhjem i 1930. Og det må innrømmes at det var hyggelig for oss å komme hjem med seks sølv og en bronsemedalje.

- Var det starten, som i ettertid skulle komme til å gjøre Blaker-meieriet meget godt kjent for sine ostespesialiteter?

- Jo, det kan vel sies. Vi fikk blod på tann, som det heter. Og det ble studieturer for meg og deltakelse på ostemesser i mange land: Sverige, Danmark, Holland, Skottland m/flere. Også med besøk i Frankrike, som vel i grunnen ga meg mest. – Frankrike er camenbertostens hjemland.

Ja, jeg husker hva Nicla skrev til en spesiell anledning her på Blaker i -33: "At Blaker er bygda som flyter av honning og melk det er noe som alle jo vet, og bygda den likner en smilende dronning med skog og med jord som er gavmild og fet." Jeg deler helt ut forfatterens syn. Jeg har møtt smilet fra alle kanter. Om vi regner litt på det nå, Lyder L., så er det på det 60. året mitt her i Blaker. Men la meg også nevne: Når blakværingene møttes, om det var til årsmøte eller på meierifester og munterheten stod høyt i taket, så var det alltid høytid over laget.

Jeg har jo merket at du er ute etter historier som kan bidra til å skape latter og moro blant folk. Vi har vel litt på lager vi også, Magnhild? – Ja, husker du den 17. mai, Olav? Vi tok imot mjølk på den dagen, i gamle dager, vet du. – En godt voksen, sprek bonde, men ungar, kom kjørende og satte mjølkespanna på marken før meierifolka var kommet på jobb. Så bandt'n hesten skrå over plassen og gikk på visitt i nabolaget. Skanse-eleva var tidlig på farten med sang, musikk og skrammel etter bilen. Og når de hadde vekket opp folk rundt i bygda og kom ned ved Handelsforeningen, på plassen foran meieriet, da blei ungarshesten vettskremt, røska seg laus og borte var'n. Selen var nok gammel og dårlig for både nakkeremma og buk gjorda blei slitt i filler og rester lå igjen ved draga på mjølkevogna. Tollepinna satt i. Du Olav, var

på kontoret mens jeg stod i stuevinduet i annen etasje på meierigården da unγκaren omsider kom for å hente hesten. Først blei han stående å se på selerester, draget og titta på framhjula på vogna, men så bretta han seg opp og blei stående og se opp mot himmelen aldri så lenge. Vi blei enige om etterpå, at han som var kommet fra kaffeslabras befant seg i en ganske spesiell tankeverden: ”Nå er det Svartas Himmelfartsdag.” – Fint! Fru Magnhild, fikk’n igjen Svarta?

- Ja, han gjorde det. Hesten blei fanga inn på en gård like opp i nabolaget.

Det var ikke bare unγκara i Blaker som har blitt utsatt for overraskelser. Mannen min og jeg var på jakttur i nærheten av Sikkilsdalen. Vi visste at kronprinsen med følge var der samtidig. Det er bare å innrømme at vi var litt nysgjerrige og tok oss en tur for om mulig å få se Prinsehytta. På tur dit passerte vi ei fjellstue som var stengt og så øde ut. Men på tilbaketuren kom det to jaktkledde karer ut fra fjellstua. Da vi kom noe nærmere fikk vi se at den ene karen var a Sonja. Ja, da skulle du sett’n Olav, han tok av seg lua og bukket så djupt at han holdt på å snuble foran beina på Kronprinsessa. – Morn, morn, sa hun og smilte blidt.

En jakttur gikk til Søndre Ål. Magnhild er flink til å føre hundene, men trekke av, det gjør hun nødig.

Vi var uheldige denna gangen, for bikkja vår skar seg på den ene labben, så vi måtte låne en strihåret stor vorster. Det er etno te hond, sa mannen på småbruket hvor vi skulle losjere. Jo, den skal være bra, men litt slem til å ta viltet på setet hvis ikke føreren er til stede, svarte jeg. Vi kom dit på kvelden og før frokost dagen etter slapp jeg vorster’n ut. Frokosten var ikke unnagjort før hunden kom med en hara i gapet og la på trappa. Det trodde jeg var en engangsforeteelse, og det var jo ikke slik jeg hadde tenkt å jakte. Neste dag gjorde jeg samme eksperimentet, slapp vorster’n. Det gikk ikke bedre da heller, for da jeg var ferdig til å dra ut kom hunden med en diger rev og la på trappa. Dette ville jeg naturligvis ikke ha

noe mer av. Tredje dagen ble jeg med hunden ut og vi rusla bortover mot uthuset, men da vi kom borte ved fjøsnova, stakk kona på gården hue ut av fjøsvinduet og ropte til mannen sin: ”Ola – Ola skund deg, lei inn gampen, honden er laus.”

Jeg husker en lille julaften, jeg mener det var i 1946, da talte vi til 102 hestekjøretøyer rundt i strøket ved Blaker stasjon. Da var det trafikk på meieriet, i handelsforeningen, hos’n Chr. Ullerud og i samvirkelaget. – Det er med et visst vemod vi tenker tilbake på slike travle dager. Men vi to har det godt her på Nybak, hvor vi har bodd siden 1961. Du insisterer på å få et bilde av oss, Lyder, men da får vi gå gjennom haven og se på alle blomstene, som Magnhild er så flink med, før vi stiger opp trappa til det gamle stabburet.

Lyder Løhren

Turprogrammet 2006

Vi oppfordrer både medlemmer og andre interesserte til allerede nå å notere seg datoene for historielagets populære rusleturer. Ikke bare risikerer vi å lære noe om våre lokale kulturminner på disse turene, vi treffer også hyggelige sambygdinger med de samme interessene, som det er kjekt å bli bedre kjent med.

Torsdag 18. mai klokka 18.30. Frammøte ved Norumskjelleren. Turen går over Norum, forbi Mjønerudfossen, Stubberud, Vølner og Vølneberg. Tilbake over Gjester til Norumskjelleren. Guide: Leif Mathisen.
Torsdag 15. juni klokka 18.30. Frammøte ved Sørums skole. Vi går forbi prestegardsfura, langs Skjeabekken til Mostua, over sagtomta på Berg, over Skjea og Huseby tilbake til Sørums skole. Guide: Leif Mathisen.

Torsdag 17. august klokka 18.30. Frammøte ved Langelandsvegen. Vi går forbi Langeland over Skullerudmåsan til Svarstadtjernet og tilbake over Myrmellom, Ibbgerdsdammen og Tømte til Eid. Guide: Torbjørn Eid.

Lørdag 9. september klokka 11.00.

Frammøte ved Biblioteket på Sørumsand.
Den årlige Kjenn-din-bygd-turen med buss
koster kr. 100,-. Guide: Leif Mathisen.

Sorum i 1743 (3)

Vi vil i Sorum-Speilet trykke de mest relevante svarene fra den undersøkelsen Danske Kanselli i 1743 sendte ut til embetsmenn i Danmark-Norge. I dette nummer er det spørsmål 5 og 6 som blir besvart.

5. Hvad slags korn i amtet voxer, i hvad mengde, om meere end til egen fornødenhed, og om deraf kan selges og udføres?

Stiftamtman Fredrik Otto von Rappe svarer for Akershus amt:

”Overalt og i almindelighed i dette amt saaes rug, byg, hafre, blankorn, graa og hvide erter, bøtter, hamp, liin og næper, men det er saa forskellig i henseende til stæderne, og hvad der giver af sig, saa naar eendeel fogderier kand føde sig af sin sæd kand andre igien iche naae den 10de deel ophold.

(...)

Øfre Rommeriges fogderie er i bedre omstændigheder, thi i goede aaringer kand de selge noget byg og hafre dog iche meget. Men derimod er Nedre Rommeriges fogderie slettere, thi naar de har deres udkomme skal det være goede aaringer da de dog i almindelighed trenger til at kjøbe, og samme beskaffenhed har det med de 3de fogderier nemlig Aggers og Follougs, Lier, Hurum og Røgens og Nummedahl og Sandsværs fogderier.”

Lagmann Peter Vogt svarer for Akershus stift:

”Det meeste korn som i amted voxer, er haure og blandkorn, lidet byg og rug, undtagen Heedemarchen, Guldbrandsdalen og nogle stæder i Walders, hvor jorden er saa god, at bygged villigst gror, saa at om end haufre saees, saa er dend dog inden 3

aar forvandlede til byg, ligesaa paa andre steder i amptet, formedelst jordens slethed, byg igien forvandles til haufre.”

Sorenskriver Niels Lembach i Nedre Romerike sorenskriveri besvarer dette spørsmålet slik:

”Det korn, der falder her i districtet, kan udi frugtbare aar nogenleedis ernære sine beboere bestaaende af hveede, byg, blandkorn, havre, hviide og graa erter, hestebønner, liin og hampefrøe, hvilche 5 sidste sorter saaes paa disse orter en meniagtur [a miniature (fransk) i liten målestokk] og udi saare ringe qvantitet til een liden behielpning udi oeconomien.”

Sogneprest Abildgaard i Sorum besvarer spørsmål 5 slik:

”Her kand voxer byg eller blandingskorn i den jord, som nylig har været møget. Ellers havre det meste her avles. Naar gode aaringer indfalder, kand almuen nogenledes blive beholden med korn til deris eged fornødne, dog inted betydelig at selge, men ofteste maae de kjøbe til hielp fra Christiania. Rog, hvede, erter og deslige saaes lidet eller inted, formedelst de enten iche kommer overens med jorden, eller og tager skade af frost om høsten.”

Sogneprest Lange i Aurskog svarer:

”Kornet, som her voxer, er mest havre, dernæst byg og blandingskorn i giødet jord, vel og anden sæd, saasom: tore, erter, hvede, ruug i braater, men kun lidet. Den rette sæd er ikke mer end til eegen fornødenhed, og i de seeniste aar, som vare dyre, haver næsten alle maattet kjøbe, mange og ellers maae kjøbe deres sommerføde, een eller anden kand mueligt selge 1 tønne korn.”

6. Item hvad slags træ-frugter, om i overflødighed, til hvad fordeel?

Stiftamtman Fredrik Otto von Rappe svarer for Akershus amt:

”Her i amtet er i almindelighed ingen træefrugter uden hvad folck af nogen destination kand have lagt sig effter i deres haver, hvormed de dog icke har nogen løkke, thi dersom de holder sig et par aar, saa dør de du det trede og saa fremdeles, saa at mange har depaveret stoere penge for at plante een og anden sort haugefrugt, men som dermed ingen løkke haves saa er frugten icke heller i mengde. Her kand vel paa wisse stæder her j amted woxse æbler, pærer, kirsebær og saadant meere, men det er underkast, formedelst den her faldende kolde winter den fahlighed at bort fryse hvilchet som offtete hender sig.

Wilde frugter falder her saa som hasselnødder gandske faae, hæggebær paa wisse stæder j mengde, og rønnebær, paa de sidste har bonden i Gudbrandsdahlen det merche at hvor de modne kand korn woxse.”

Lagmann Peter Vogt svarer for Akershus stift slik på dette spørgsmål:

”Vilde træefrugte, ere hasselnødder det meeste paa sinne stæder, vildæbler ubrugelig. Hæggebær, slaaper, hinnebær, som kaldes i Norge bringebær, af hvilcke 3de slags deels bruges til at gøre frugtviin, deels til jndsyltning, dog af ingen belang. Dernest rønnebær, som vel ædes af eendeel gemeene folck, mens bruges meest til at fange kramsfugl i snarer med.

Endelig een sorte sorte bær, kaldes bjørnebær, som ej bruges, thj det er mange gange forsøgt, at de deraf har ædet, har faaed een stærck diareha og endelig blodgang.

Haugetræer og gewxter ere kirsebær, moreller, æbler, pærer og plommer, som 20 à 30 aar har saaledes tiltaged, at endog apricoser, phersicher og mandler udi aaben jord har været bragt til dend fuldkommenhed, at de icke i Francherige har kundet været bedre moene, mens for 3 à 4 aar siden, ere ved de haarde vintere ej alleene deslige tendere træer, mens og fast alle sorter haugetræer og frugt uddøde.”

Sorenskriver Niels Lembach skriver:

”Forfædrene og disse tiders liebhavere præter propter [(latin) først og fremst] fra et halvt seculo at regne har aflagt stor møye og bekostninger paa adskillige stæder at excolere [(latin) dyrke vel opp, arbeide med] haugevæsened, særlig ved frugttræers plantage, som med store og ecessive bekostninger ere forskrevne fra Francherig, Engel- og Holland, Dannemarch og Holstein, og weed deres fliid allerede hist og her avangeret til een ønskelig frugtbarhed til de sande dyrcheres glæde og opmundtring i de aar climatet wiiste sig favorabel, hvilchen landetz zirat og herlighed i de 3de fatale saturnijske aar in totum nesten ere ødelagde til de ret dømmende liebhaveres og landetz irreparable forliis.”

Sogneprestene Abildgaard og Lange er mindre ordrike på spørgsmålet om frukt dyrking:

Abildgaard for Sørum: ”Frugttræer findes her icke. Nogle har forsøgt at elske dem op med stor møye, men ved indfalne skarpe vintre er de igien uddøde.”

Lange for Aurskog: ”Jngen slags træefrugter findes, uden at bryde løv af birk, asp, ohre, syllie. viddie, piil til creaturet.”

Fortellerkveld på Valstad Café

Torsdag 30. mars klokka 19.00 inviteres alle historielagets medlemmer og andre interesserte til fortellerkveld på Valstad Café på Sørumsand. Det er Sørum Folkeakademi som sammen med historielaget står bak arrangementet.

Fra Fortellerhuset i Oslo kommer Beathe Frostad. Hun har arbeidet som frilans forteller siden 1996, og har spesialisert seg på eventyr og myter fra hele verden.

Dessuten kommer vår egen teaterdirektør Åsmund Huser og vil bidra med fortellinger med en noe mer lokal koloritt. Vi lover at kombinasjonen blir ubetalelig!

Som vanlig på Valstad Café serveres det mat og drikke under arrangementet. Og forresten: Kom ikke alle sammen, lokalet tar bare ca. 30 personer! Inngang kr. 50,-.

Bokmelding:

Spor etter istiden i Oslo og Akershus (Gråsteinen nr. 10)

Det startet med en forespørsel om å få bruke noe stoff fra en artikkel i Sørumspeilet om Hærfangkjerka. Som vanlig svarte vi at det var helt greit med kildeangivelse. Et halvt år seinere dukker det så opp en trykksak i posten som vi skal forsøke å gi et bilde av:

Det er et omslag i papp hvor det på forsida står ”Gråsteinen nr. 10 – et geofaglig tidsskrift for alle – 2005”. Logoen til Norges geologiske undersøkelse (NGU) pryder forsida, som også forteller at heftet handler om ”Spor etter istiden i Oslo og Akershus”. På baksida finnes følgende tekst: ”Da Oslo lå på fjordbunnen. De første innbyggerne i Akershus kom like etter at istiden hadde sluppet taket. Hva slags natur var det som møtte dem? Vi inviterer deg til å se hvordan is og vann har skapt landskapet vårt i løpet av de siste 10.000 årene.”

Når vi åpner pappomslaget kommer det fram et spiralhefte hvor det tilføyes at det bakerst i heftet finnes et kvartærgeologisk fylkeskart (løsmassekart) i målestokk 1:125.000. Og at forfatteren av heftet heter Terje H. Bargel.

Blar vi oss raskt helt bakerst i spiralheftet finner vi et etterord hvor tilblivelsesprosessen blir forklart: ”Denne utgaven av Gråsteinen ble opprinnelig skrevet som en beskrivelse til det kvartærgeologiske kartet over Oslo og Akershus som ble utgitt i 1997. Av ulike grunner ble den første versjonen av manuskriptet liggende uferdig, blant annet fordi forfatteren har brukt noe tid på å ta doktorgrad. Når nå en kraftig bearbeidet og utvidet versjon av teksten presenteres, og at et omfattende bildemateriale er fremskaffet, skyldes det i hovedsak en sjenerøs holdning til Gråsteinens redaktør som herved takkes hjerteligst.”

Selve tekstmengden er ikke stor i heftet. Først kommer det en oversikt over Oslofeltet som geologisk skattkammer, skapt for omkring 300 millioner år siden, da jordskorpa i området ble utsatt for strekning i øst-vest retning som førte til at det ble dannet et stort, nedforkastet område i jordskorpa, en såkalt riftsone eller graben (gravsenkning), som strekker seg fra det nordlige Mjøsområdet til Skagerak.

Deretter fortelles det om hvordan landskapet etter hvert ble formet gjennom istidene. Hvordan en landheving for mellom 30 og 50 millioner år siden dannet en 2000 meter høy ”vegg” langs Norges vestkyst som førte til en radikal omlegging av luftstrømmene og nedbørsforholdene. Istidene, eller kvartærtiden, som geologene sier, begynte for omkring 2,5 millioner år siden. På den nordlige halvkule har det siden vært kanskje så mye som 40 – 50 nedisinger med mellomliggende varme, isfrie perioder. Den siste av dem startet for ca. 115.000 år siden og ble avsluttet med en kraftig isavsmelting for ca. 10.000 år siden. Havet stod da ca. 160 meter høyere enn i dag, og havet gikk som smale viker opp langs Leirelva og Rømua. Langs Glomma strakte en smal fjordarm seg opp til Vormsund. Her delte fjorden seg i en smal gren nord mot Mjøsa, mens den andre videt seg ut mot øst og dannet en åpen fjord innover mot Skarnes og Odalen.

For omkring 10.000 år siden oversvømmet en kraftig flom Romerike. Den skyldtes en katastrofeaktig tapping av en bredemt sjø i øvre del av Østerdalen. En del av flomvannet rant mot Magnor og videre inn i Sverige. Ved Kongsvinger vendte imidlertid det meste av flomvannet seg mot vest, og spredte seg ut over store deler av Romerike. Den la igjen et lag med lys grå silt som vi i dag kaller Romeriksmjelen. Isfjell som kom sammen med flomvannet sank ned i leira og har etterlatt seg avtrykk i form av såkalte synkegroper. Da leirslettene ble hevet over havnivået, ble de ustabile, og tallrike leirskred har funnet sted helt opp til vår egen tid.

For ca. 9500 år siden var Norge helt isfritt, og for omtrent 8300 år siden endret klimaet seg markant. Gjennomsnittstemperaturen var et par grader høyere enn i dag. Vintrene ble mildere og somrene gav mer regn. Dette førte til at varmekjære løvtrær fikk fotfeste. Alm i dyp, veldrenert jord og osp på dårlig drenerte leirsletter. Det er fra denne perioden vi har de første spor av menneskelige boplasser. På Nøstvet gård i Ås er det funnet en slik boplass ca. 60 meter over dagens havnivå fra denne perioden.

Etter hvert erstattet jordbruket mye av den gamle fangstkulturen, og gode leveforhold gjorde at mange slo seg ned og dannet jordbrukssamfunn. Omkring 500 før Kristus endret imidlertid klimaet seg igjen, og det ble gradvis kjøligere. Nye isbreer ble dannet i fjellene og granskogen overtok på Østlandet etter de varmekjære løvtrærne. På 1700-tallet var klimaet ekstra kjølig med sommertemperaturer 1-1,5°C lavere enn i dag. Senere steg temperaturen noe igjen, og i de siste 100-150 år har temperaturen steget langsomt.

Etter ca. 22 tekstsider som vi har brakt et sammendrag av i det foregående, følger så ca. 80 sider med instruktive bilder og andre illustrasjoner, en gullgrube for alle som er interessert i geologien i Akershus. Og bak dette igjen følger ca. 20 nye sider med beskrivelse av synlige resultater etter kvartærgeologi i de enkelte kommunene i Akershus. Om Sørumsund står det blant annet: "Helt sør i kommunen, nær grensa mot Aurskog-Høland, ligger Hærfangkjærka. Dette er et spirlignende stor steinblokk som ligger midt i ei stor steinur under Hærfangen. St. Olavs gang i Vilbergåsen er en kløft som isen har gravd ut i en bergart som er løsere enn grunnfjellsgneisen. En annen interessant forekomst er jettegryter. Det er gryteformede hull i fjelldet. Før i tida trodde folk at trollene hadde kokt mat i jettegrytene. Forklaringen er heller at rennende vann førte med seg grus og stein som slipte seg ned i berget. Jettegryter finner vi i Ausenfjellet og i Meluken skog. I skogen i Søndre Fjuk ligger en veldig

steinblokk som isen har lagt igjen. Denne flyttblokk kalles Gjertrudsteinen og er omkring 20 m² stor." Til slutt inneholder heftet en fire siders litteraturliste og sju sider med ei geologisk ordliste. **Svein Sandnes**

Bokmelding:

Allsidig om Romerike på 1600- og 1700-tallet

Trekløveret Jan Erik Horgen, Lene Skovholt og Kari Westbye står igjen bak ei flott årbok fra Romerike historielag. Og med Håkon Tysdal på laget er det blitt et firkløver av det som står for et produkt som ikke ligger noe tilbake for de to forgjengerne i serien. Tanken er å følge Romerike kronologisk fra middelalder til moderne tid, og i denne tredje boka i serien, "Romerike i barokk og rokokko", er det utviklinga på 1600- og 1700-tallet som settes under lupa.

Boka åpner med en grundig og god artikkel skrevet av medlem i Blaker og Sørumsund historielag, Olav Tømte, som tar for seg "Kilder til personalhistorie på 1600- og 1700-tallet". Systematisk tar han for seg det som finnes av manntall, skattelister, folketellinger, justis- og skifteprotokoller, pantebøker og -registre, samt ulike militære kilder.

Håvard Kongsrud skriver om den prosessen som førte til at de som drev jorda gikk fra å være leilendinger til å være selveiere, noe han fører helt fram til diskusjonen om odelsretten i den grunnlovgivende forsamlinga på Eidsvold i 1814. I første fase fra omkring 1660 ble krongodset solgt til borgere, særlig i Halden og Christiania for å dekke statens store gjeld. Den andre fasen starter når kronens kreditorer selger godsene videre til borgere og embetsmenn fram til 1690. Fordi jordeiendommene mot slutten av 1600-tallet ikke gav tilstrekkelig avkastning, begynte borgere og embetsmenn å selge eiendommene videre til leilendingene som hadde drevet dem. Og etter 1720 fulgte en opp denne utviklingen ved at den jorda som fortsatt var i kirkenes eie ble auksjonert bort til bøndene. Og hundre år seinere ble

prosessen foreløpig avsluttet ved at store deler av prestebolsgodset ble solgt.

Lene Skovholt beskriver et Romerike som ved inngangen til 1600-tallet var preget av likhet, mens samfunnet to hundre år seinere var et sterkt klassesdelt samfunn ved at det gjennom befolkningsutviklinga hadde vokst fram en tallrik tjener- og husmannsklasse. Det verste var ikke å kunne titulere seg husmann med jord. Det fantes også verdige og uverdige fattige, og rettsløse som falt helt utenfor bygdesamfunnets regler og rett og galt.

Kari Amundsen skriver en spennende introduksjon til det hun kaller den førindustrielle industrien på Romerike. Den omfattet produksjon av jern og andre edlere metaller, glass, trelast og teglstein. Noen ble sysselsatt i denne ”protoindustrien”, men først og fremst gav den mulighet for tjenesteyting for bøndene i distriktet. Mange av virksomhetene krevde ekspertise som måtte hentes fra Europa, også dette gav nye impulser til Romerike.

Ellen Lachmann Raft skriver om Anders Simonsen, kongelig fogd over Øvre Romerike fra 1659 til 1674, som hun kan skrive inn i sin slektstavle 10 ledd bakover. Han var født på Jylland 7. februar 1628, ble proviantskriver ved Båhus slott og festning før Danmark ved freden i Roskilde i 1658 tapte Båhuslen til Sverige, og han året etter ble utnevnt til fogd. Fogdeboligen lå i Gjerdrum, og Anders Simonsen fikk et spesielt forhold til dette området, og ikke minst kirken her, som han ble eier av og begravet i. At han utnyttet sin posisjon som embetsmann til å kjøpe opp store jordeiendommer og ende opp som en av Norges rikeste menn, legges det ikke skjul på, men samtidig viser Ellen Raft at Anders Simonsen hadde en godhet for kjerka i Gjerdrum som neppe har vært styrt av økonomiske interesser.

Harald Moberg skriver om romeriksbønder i byvegen, og tar utgangspunkt i Peder Chr. Asbjørnsens fortelling ”Plankekjørerene” fra 1848. Vegene er da bokstavelig talt kort til Anne-Mette Nielsens artikkel om ferdsel og vegstell på

Romerike i denne perioden. Enkelt sagt var det jo i denne perioden vi fikk noe som med en viss grunn kunne kalles vegene på Romerike. Og med vegene fulgte skysstasjoner. Og her gleder det oss naturligvis at Sørumspeilet takket være digitaliseringen kan være kilde for Per Otto Asaks artikkel om skiftet mellom Mo og Hval som gjestgiversted på Frogner.

I sin artikkel stiller Terje H. Holm spørsmålet om Romerike før 1814 må betraktes som en militærstat. Fra nesten å være ikke-eksisterende i 1600 til å bli en svært vesentlig del av det norske samfunnet i 1800, da 67% av statsutgiftene gikk til militæret. Antallet personer med direkte tilknytning til militæret kom opp i 100.000 – av en befolkning på 900.000! Nils Aasheim konkretiserer det militære perspektivet ved å redegjøre for Karl 12. to innmarsjer i Norge – i 1716 og 1718. Ved begge anledninger ble Romerike berørt.

Langt fredeligere blir det i andre halvdel av årboka, som innledes med en grundig artikkel ”Hus på Romerike på 1700-tallet” skrevet av Jan Erik Horgen. Han har skrevet magistergradsavhandlingen sin om bolighus i Nes på Romerike fra 1860 til 1910, og artikkelen i årboka er en bearbeidet utgave av en artikkel publisert i tidsskriftet Dugnad nr. 1 1991. Et overordnet spørsmål for Horgen er om de 1700-tallshusa vi i dag finner bevart på museer og bygdetun er representative for samtidig byggeskikk, eller om det bare er de kondisjonerte og storbøndenes hus vi har tatt vare på. Ole Jakob Holt følger opp med en konkretisering ved å følge husa på garden Teien ytterst i Rælingen. Fra 1997 har han selv vært med på en omfattende restaurering av det gamle våningshuset her.

Tom Jøran Bauer skriver med utgangspunkt i Gamle Hvam om møblering og boforhold på 1600- og 1700-tallet. Fra jordgulv og årestue til tregulv og vindovn kan stå som en overskrift. Pipene gjorde det mulig å bygge i to etasjer. Og glassproduksjonen gav muligheter til å sette inn vinduer og dermed en mer naturlig belysning uten sjenerende trekk. Han viser

også hvordan de ulike europeiske stilretningene setter sitt preg på møblene også på Romerike. Dette perspektivet utdypes nærmere av Laila Grastvedt Wiese, som skriver om rosemaling på Romerike, og da i betydningen dekorasjonsmaling generelt.

Kari Westbye skriver om kvinneliv på Romerike. Om kjærlighet, troloving, bryllup og ekteskap. Hun forsøker blant annet å avlive myten vi finner i eventyrene om den vonde stemora. Hun skriver også om hustukt, fødsler og barn. Her kunne jeg kanskje ønsket meg enda mer utdypet tradisjonen med introduksjon av ”urene” kvinner i kirken etter fødselen. Selv denne barbariske ordningen ble gjort frivillig i 1767, skal den i mange menigheter ha holdt seg til langt ut på 1800-tallet. Tom Halvorsen konkretiserer kvinnelivet ved å fortelle historia til en av sine formødre, Anne Jegersdatter. Hun ble født i 1697 og døde i 1768, ”gammel og mett av dage”.

Vår egen Magnar Osland skriver om musikklivet på Romerike på 1600- og 1700-tallet. Og pussig nok finner vi navnene på musikerne på Romerike først og fremst i rettsprotokollene, for stadsmusikantene i Christiania hadde enerett på å framføre musikk, og de oppnevnte sine ”forpaktere” rundt om kring på bygdene som kunne utnytte denne eneretten. Alle som spilte i selskaperligheter uten tillatelse fra stadsmusikanten eller dennes forpakter, ble krevd for erstatning.

Hans Kristian Halvorsen-Monsrud forsøker også å se nærmere på en folkelig myte; nemlig den at prester og andre embetsmenn gjorde seg rike på andres bekostning. Norske nasjonale historikere har de siste åra i hovedsak vurdert unionstida positivt, mens konfliktene mellom bøndene og de grådige embetsmennene har preget lokalhistoriske framstillinger. Han tar for seg de konfliktene far og sønn, prestene Johan og Mogens Theiste, hadde med bøndene i Fet og Rælingen, og kommer til at eventyrets folkelige bilde er sannere enn rikshistorikernes i den forstand at det er opplevd og deretter karikert. ”For selv om

theistene ikke fremstår som de store overgripere i kildene, kan vi trygt hevde at de fremstår som usympatiske og flinke til å kare til seg de penger de skulle ha!”

Vi kan anbefale en spennende reise, godt illustrert med et vell av illustrasjoner, gjennom Romerike på 1600- og 1700-tallet, og har allerede begynt å glede oss til fortsettelsen.

Svein Sandnes

Romerike historielags årbok XXI 2005

Romerike i barokk og rokokko.

1600- og 1700-tallet.

Kr. 290,-

Kulturminner i utmark

Sikring av et representativt antall kulturminner er ett av de sentrale nasjonale miljømålene her i landet. Bare en liten del av kulturminnene er i dag stadfestet og registrert, og det er av stor betydning å dokumentere disse verdiene, blant annet i forhold til kommunal arealplanlegging.

Høgskolen i Hedmark tilbyr derfor nå et kurs i registrering av kulturminner i utmark. Kurset består av to samlinger, som begge er lagt til høgskolens avdeling på Evenstad. Første samling er fra 19. til 23. juni 2006, andre samling fra 28. august til 1. september 2006. Etter første samling blir det etablert grupper som mellom samlingene skal levere inn en obligatorisk mappeoppgave. Kurset avsluttes med muntlig eksamen i uke 49, og gir 10 studiepoeng. Prisen er kr. 6.500,-.

Kurset skal gi deltakerne en forståelse av hva kulturminner i skog og utmark representerer, og på bakgrunn av denne forståelsesrammen få nærmere innsikt i ulike metoder for registrering av kulturminner. Kurset skal gi deltakerne teoretiske og praktiske kunnskaper om ulike typer materielle spor etter tidligere virksomhet i utmarka, fra den tidligste bosettingen og fram mot vår egen tid. Hovedvekten vil bli lagt på synlige kulturminner med opprinnelse fra før reformasjonen i Norge (1537), det vil si automatisk fredede kulturminner.

Søknadsskjema finner du på nettstedet www.hihm.no, og det sendes Høgskolen i Hedmark, Avdeling for skog- og utmarksfag, Evenstad, 2480 Koppang.

Styret har innstilt på uendret kontingent – kr. 150,-. Betal den før årsmøtet eventuelt vedtar heving!

Årsmøte med foredrag om Karl 12.s innmarsjer i Norge

Vedlagt dette nummeret av Sørumspeilet følger innkalling til årsmøtet i Blaker og Sørums historielag, som i år holdes på Blaker Skanse torsdag 23. februar klokka 19.00.

Foruten de ordinære årsmøtesakene vil lektor Nils Aasheim fra Bjørkelangen, som har skrevet om Karl 12.s to innmarsjer på Romerike i 1716 og 1718 i den siste årboka til Romerike historielag, orientere om dette emnet.

Vedlagt utsendelsen sender vi også krav om kontingentinnbetaling for 2006.

Gjennom papirene til årsmøtet finner du bakgrunn for de sakene laget har arbeidet med i 2005, og planer og prosjekter som fortsatt delvis ligger på tegnebrettet. Har du ikke anledning til å komme på årsmøtet, kan du ta kontakt for å aktivisere deg i et eller flere av prosjektene.

Sørumspeilet

Artikler fra Blaker og Sørums historielag

Redigeres av Svein Sandnes

Returadresse: Svein Sandnes,

Eidsvegen 1, 1927 RÅNÅSFOSS

B